

בדרום אפריקה הונהג שלטון אפרטהייד (Apartheid) הוא הפרדה בשפת האפריקאנס) מ-1948 עד 1994. שלטון זה התבסס על עקרונות של הפרדה גזעית בין לבנים, שחורים ו"צבעוניים", תוך מתן זכויות יתר למיעוט הלבן. מהמאה ה-17 החלו להתיישב בדרום אפריקה מתיישבים לבנים מאירופה, בעיקר מהולנד, גרמניה וצרפת, שכוננו מאוחר יותר "אפריקאנרים". במהלך המאה ה-19 נכבשו בהדרגה שטחי דרום יבשת אפריקה על-ידי האימפריה הבריטית. ב-1910 דרום אפריקה קיבלה עצמאות כחלק מחבר העמים הבריטי, תוך כדי מתיחות ועוינות בין שתי קבוצות המתיישבים: האפריקאנרים הוותיקים יותר, והבריטים החדשים. תושבי המדינה השחורים, שהיוו רוב, נחשבו נחותים כחלק ממערך היחסים הקולוניאלי, וההתייחסות אליהם הייתה מפלה, מתנשאת ומנצלת מצד שתי קבוצות המתיישבים.

האפרטהייד כמדיניות רשמית החל עם עלייתה לשלטון של "המפלגה הלאומית", מפלגת הימין-הלאומנית של האפריקאנרים, שמטרתה הייתה להמשיך ולשמר את השלטון הלבן במדינה. מדיניות זו התפתחה למערכת של חוקים ותקנות שהשאירו בידי המיעוט הלבן את השליטה בפוליטיקה, בכלכלה, בחופש התנועה, בחברה, בעבודה ועוד. לצד חוקים אלו התפתחה מערכת ענישה מחמירה שכללה מעצר מנהיגי אופוזיציה, שיטור ברוטלי ופיזור הפגנות מחאה באש חיה. במהלך שנות המשטר היו התארגנויות של ארגונים שונים למאבק על זכויות השחורים. בתחילה היה זה בעיקר מאבק באמצעים פוליטיים ותקשורתיים שהטיף לאי-אלימות, אך משנות השישים תפס המאבק קו מיליטנטי יותר ופעולותיו כללו גם פעולות מיליטריסטיות וחבלה. השלטונות הוציאו את ארגוני ההתנגדות מחוץ לחוק ועסקו בציד מנהיגיהם ופעיליהם. כוחות הביטחון והמשטרה במדינה גויסו לטובת המאבק בהתנגדות. פעילי ההתנגדות נעצרו במעצרים מנהליים ארוכים ללא משפט, חשודים נחקרו באלימות ובעינויים וחלקם נרצחו בחקירה. טיוח ובידוד ראיות היו חלק שגרתי מפעילות כוחות החוק והביטחון. גם פעילי ארגוני ההתנגדות הפרו זכויות אדם במאבק, תוך שימוש ברצח, אימים, טרור והוצאה להורג של חשודים בשיתוף פעולה. משנות השמונים החלה מדיניות האפרטהייד לזכות בגינויים הולכים וגוברים מצד הקהילה הבינלאומית, שהחריפו לכדי סנקציות וחרם כלכלי מצד מדינות רבות.

ב-1990 הכריז נשיא המדינה דה קלארק שמדיניות האפרטהייד נכשלה, ובהדרגה ביטל את חוקיה. הוא התיר את פעילות מפלגת הקונגרס האפריקאי (ANC) ותנועות פוליטיות אחרות, ושחרר מכלאו את מנהיג ה-ANC נלסון מנדלה (שהיה כלוא במשך 27 שנים). הוא פתח במגעים עם מנדלה והוביל לקיום בחירות רב-גזעיות ראשונות במדינה ב-1994.

במעבר משלטון דיכוי למשטר דמוקרטי עלה צורך להתמודד עם העבר על

כל עוולותיו ופשעיו. המתחים והכעסים היו עצומים, ולצורך שחרור ובנייה של חברה צודקת הוקמו ועדות אמת ופיוס (TRC), שנשענו על מסורות נוצריות של וידוי וסליחה ועל מסורות אפריקאיות של אובונטו (שמשמעה אנושיות). תפקיד הוועדות היה לבחון את הפרות זכויות האדם והסיבות שהובילו לכך, ולקדם את שיקום הכבוד של הקורבנות - בין היתר בכך שיכלו להעיד ולקבל הכרה על סבלם. תפקיד נוסף וחשוב של הוועדות היה להמליץ על פיצויים לקורבנות ועל חנינה למבצעים, במידה שאמרו את כל האמת והוכיחו כי המעשה נעשה ממניעים פוליטיים. עבודת הוועדות נמשכה כשלוש שנים, והן גבו עדויות מ-23 אלף קורבנות ועדים, שאלפיים מהם הופיעו בדיונים פומביים. הסיקור התקשורתי היה אינטנסיבי ולרוב יומיומי.

חנינה ניתנה רק למי שהתוודו באופן מלא על מעורבותם בפשעי עבר והוכיחו שהמוטיבציה לביצועם הייתה פוליטית, ולא למי שביצע פשעים לצורך רווח אישי או מתוך זדון. מתוך 7,116 בקשות חנינה שהוגשו, התקבלו על-ידי הוועדות רק 1,167. מי שלא הוענקה לו חנינה או שבחר לא להגיש בקשה לחנינה יכל לעמוד לדין פלילי, אם נאספו נגדו מספיק ראיות. למרות ניסיונות של מערכת המשפט והוועדות לעודד מבצעי פשעים בדרג גבוה להגיש בקשות, בחרו רבים מהם לקחת את הסיכון ולא פנו לבקשת החנינה - סיכון שהתברר כמשתלם, כי נערכו רק מעט משפטים פליליים.

הדו"ח הסופי של הוועדות הוגש באוקטובר 1998 והצית מחלוקת קשה, כולל ניסיון של מפלגות השלטון הנוכחי והקודם למנוע את פרסומו. בסופו של דבר, לוועדות לא היו "שיניים" מבחינה משפטית או השפעה על מדיניות השלטון, אך הן היו אפקטיביות כמובילות שינוי חברתי סביב נושאים של צדק ופיוס, והן עוררו עניין רב ברחבי העולם.

מקורות:

פרימן, מ. והיינר, ב.פ. חקר מקרה: ועדות האמת של דרום אפריקה ושל גואטמלה, המרכז הבינלאומי לצדק מעברי.
 שגב, ת. (2002). "הזמן השחור", עיתון הארץ, 26.3.02.
 Van Zyl, P. (1999). "Dilemmas of Transitional Justice: The Case of South Africa's Truth and Reconciliation Commission", Journal of International Affairs, Spring, p.654.